

Anna Janiszewska, Ewa Klima

Kościół w małym mieście na przykładzie Brzezin i Aleksandrowa Łódzkiego

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 8,
149-170

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Janiszewska, Ewa Klima

KOŚCIÓŁ W MAŁYM MIEŚCIE NA PRZYKŁADZIE BRZEZIN I ALEKSANDROWA ŁÓDZKIEGO

Artykuł podejmuje tematykę związku pomiędzy religią a przestrzenią miasta, która jak założyły autorki opracowania zależy od poziomu sekularyzacji wyrażonej przez religijność, znaczenia Kościoła w życiu społecznym i stosunek do przestrzeni religijnej. Prezentowane wyniki badań dotyczą opinii mieszkańców dwóch miast aglomeracji łódzkiej: Aleksandrowa Łódzkiego i Brzezin. Dobór obszaru badań był podyktowany położeniem tych miast w bezpośrednim sąsiedztwie dużego miasta, jakim jest Łódź. W artykule przyjęto założenie, że postęp sekularyzacji jest zależny od typu społeczności i że wywiera on wpływ na kształtowanie i interpretację miejskiej przestrzeni *sacrum*.

Wyniki badań wykazały zróżnicowanie stopnia religijności, a także znaczenia Kościoła wśród mieszkańców Aleksandrowa Łódzkiego i Brzezin, co może świadczyć o nieco odmiennej sekularyzacji religijności badanych mieszkańców małych miast. Może to być wynik większego wpływu Łodzi na mieszkańców Aleksandrowa niż Brzezin.

1. Wstęp

Miasto to specyficzna przestrzeń i specyficzna wspólnota ludzka. Historia miasta, jako formy urbanistycznej i społecznej, jest nierozzerwalnie związana z historią religii. Już w Mezopotamii, jak widać na przykładzie Habuba Kebira, podział przestrzeni miejskiej zakładał funkcjonowanie odrębnej strefy monumentalnej z siedzibą władcy i obiektami sakralnymi (Tobolczyk 2000). Podobnie rzecz miała się w greckim polis. H. D. F. Kitto (2001) zwraca uwagę także na znaczenie religii w tworzeniu tożsamości polis.

Te odwieczne archetypy „odziedziczyło” średniowiecze (Jałowiecki, Szczepański 2002). Kościół znalazł się w centrum miasta, a strzelista katedra stanowiła nie tylko jądro przestrzeni *sacrum*, ale też jej symbol. Chrześcijaństwo, jak pisze H. Pirenne (2001), wpłynęło również na utrwalenie sieci osadniczej Europy przyjmując za podstawę podziału na diecezje granice rzymskich miast.

Niewątpliwie im silniejsza jest pozycja religii w danej grupie, tym bardziej widoczne są jej symbole w przestrzeni. Zmiany społecznego znaczenia religii będą pociągały za sobą zmiany w przestrzeni *sacrum*. Współczesne europejskie społeczeństwo nazywane jest społeczeństwem miejskim. Inną jego cechą jest postępująca sekularyzacja, choć należy pamiętać o różnej interpretacji tego zjawiska (Marshall 2005). Giddens (2004) wyznacza trzy różne jego aspekty: zmianę liczebności członków organizacji religijnych, zmianę znaczenia gospodarczego i społecznego tych organizacji i przemiany w religijności ich członków.

W artykule przyjęto założenie, że postęp sekularyzacji jest zależny od typu społeczności i że wywiera on wpływ na kształtowanie i interpretację miejskiej przestrzeni *sacrum*. Zawarte w tytule słowo „kościół” należy zatem rozumieć dwojako. Po pierwsze jest to wspólnota wiernych (katolików). Po drugie są to miejsca związane z religią – zinstytucjonalizowane (np. budynki sakralne) lub nie (np. prywatna przestrzeń religijna). Przykładowymi małymi miastami stały się Brzeziny i Aleksandrów Łódzki. Taki dobór obszaru badań daje możliwość sprawdzenia założenia badawczego w odniesieniu do miejscowości znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie dużego ośrodka miejskiego, części aglomeracji łódzkiej.

Stopień sekularyzacji w opisywanym projekcie był badany na podstawie dwóch grup zjawisk: religijności mieszkańców i znaczenia Kościoła w lokalnej społeczności. W tym ostatnim uwzględniono rolę Kościoła i jego wpływ na moralność wiernych. Operacjonalizując pojęcie religijności posłużono się definicją Piwowarskiego (1977). Mówi ona, że:

religijność jest to podzieleny i spełniany przez grupę ludzi zbiór instytucjonalnych wierzeń, wartości i symboli oraz związanych z nimi zachowań, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz z przyporządkowania co do znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej i rzeczywistości pozaempirycznej.

Całość badania była realizowana za pomocą różnorodnych technik. Wśród najważniejszych wymienić można obserwację, analizę źródeł zastanych i ankietę kwestionariuszową. Badania przeprowadzono w 2004 r. (w Brzezinach) i w 2005 r. (w Aleksandrowie Łódzkim). Próba w badaniu miała charakter kwotowy, przy jej ustalaniu użyto parametrów takich, jak wiek i płeć. Z ustalonej na 520 osób próby ankiety wypełniła 507-osobowa grupa respondentów (252 brzezinian i 255 mieszkańców Aleksandrowa Łódzkiego). Byli to tylko katolicy – praktykujący i nie praktykujący.

Kwestionariusz wykorzystany w badaniach w obydwu miastach był taki sam. Ankietę zbudowano ze 46 pytań, znalazły się w niej zarówno pytania otwarte (16), jak i zamknięte (30). Pytania zamieszczone w kwestionariuszu zgrupowane zostały w następujących blokach tematycznych: stosunek do wiary, wiedza religijna, praktyki religijne, stosunek do wartości religijnych i etycznych, wspólnota religijna i przestrzeń religijna. Metryczka zawierała pytania o wiek, płeć i wykształcenie respondentów. Dodatkowo została poszerzona o zmienne takie, jak wykształcenie rodziców, zawód respondenta, jego miejsce zamieszkania do

!4. roku życia, status majątkowy, sympatie polityczne. W badaniu informacje te stanowią podstawowy zbiór zmiennych niezależnych.

2. Charakterystyka obszaru badań

Miasta, w których prowadzono badania surveyowe dotyczące religijności, wchodzą w skład aglomeracji łódzkiej. Aglomeracja łódzka jest tworem monocentrycznym i ukształtowała się dopiero w wieku XX. Podstawowym czynnikiem konsolidującym rozrzucone w terenie miasta, leżące na pograniczu różnych krain geograficznych i historycznych, był przemysł włókienniczy rozwijający się od lat 20. XIX w. (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2001).

Większość miast aglomeracji powstała przed pojawieniem się Łodzi. Choć sama Łódź lokowana była już w 1423 r., to jej ranga w hierarchii sieci osadniczej nie dorównywała w najmniejszym nawet stopniu pozostałym średnio-wiecznym miastom – była ona małym rolniczym miasteczkiem. Na początku ubiegłego stulecia największym zaludnieniem wyróżniały się Brzeziny i Zgierz – stare średniowieczne miasta, a także Aleksandrów i Ozorków – najwcześniej w XIX w. założone osady sukiennicze (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2001).

Brzeziny to miasto położone na wschód od Łodzi na obszarze Wzniesień Łódzkich, w dolinie rzeki Mroźnicy. Ze skromnej osady wiejskiej w XIII w. przekształciło się w znaczący ośrodek miejski. Pierwszą wzmiankę potwierdzającą miejski charakter Brzezin spotykamy w 1332 r. Niewątpliwie wczesny rozwój miasta związany jest z handlem i korzystnym położeniem osady na szlaku drogi toruńsko-ruskiej. Szczególnie intensywny rozwój Brzezin przypadł na koniec wieku XIX, kiedy to miasto stało się dużym ośrodkiem produkcji odzieżowej. Od tego czasu rozwój miasta związany był z koniunkturą w przemyśle odzieżowym.

Aleksandrów Łódzki leżący na zachód od Łodzi powstał od podstaw na początku XIX stulecia. Miasto, o charakterze osady przemysłowej, założył w 1816 r. Rafał Bratoszewski. Podobnie jak w przypadku Brzezin rozwój miasta był związany z przemysłem włókienniczym.

Miasta będące obszarem badań to małe ośrodki, pełniące różne funkcje administracyjne. Jedno z nich jest miastem powiatowym (Brzeziny), Aleksandrów Łódzki zaś to ośrodek o charakterze lokalnym w powiecie zgierskim. Biorąc pod uwagę wybrane parametry charakterystyki ludnościowej, badane miasta nieznacznie różnią się od siebie (tab. 1). Pod względem liczby ludności większym miastem jest Aleksandrów, natomiast Brzeziny zajmują większą powierzchnię, dlatego gęstość zaludnienia w Aleksandrowie jest blisko trzykrotnie wyższa. Współczynniki feminizacji osiągają zbliżone wartości, na poziomie 110 i 112. Nieznacznie korzystniejsza jest w Brzezinach struktura ludności według

grup ekonomicznych. Świadczą o tym nieco wyższe udziały ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, niższe zaś w wieku poprodukcyjnym. Sytuacja na rynku pracy w miastach jest niekorzystna biorąc pod uwagę wysokie stopy bezrobocia, które osiągają wartości powyżej 27% w obydwu miastach.

Tabela 1

Wybrane informacje o Aleksandrowie Łódzkim i Brzezinach w 2004 r.

Cecha	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny
Liczba mieszkańców (os.)	20 342,0	12 417,0
Powierzchnia (km ²)	14,0	22,0
Gęstość zaludnienia (os./km ²)	1 510,0	575,0
Współczynnik feminizacji	112,0	110,0
Przyrost naturalny (os.)	-59,0	-24,0
Saldo migracji (os.)	80,0	16,0
Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (w %)	18,4	20,1
Udział ludności w wieku produkcyjnym (w %)	66,3	66,9
Udział ludności w wieku poprodukcyjnym (w %)	15,3	13,0
Liczba pracujących*(os.)	6 694,0	4 218,0
Bezrobotni zarejestrowani*(os.)	2 507,0	1 618,0

*Dane z NSP 2002

Źródło: www.stat.gov.pl

Sytuacja ludnościowa w badanych miastach, oceniana na podstawie wybranych mierników, nie różni się w sposób znaczący od siebie. Odmienne jest natomiast stopień urbanizacji obszarów, na których się one znajdują. Aleksandrów Łódzki należy do obszarów silnie zurbanizowanych, w przypadku powiatu brzezińskiego stopień urbanizacji jest niższy.

3. Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów

Wśród badanych były 273 kobiety i 234 mężczyzn (tab. 2). Średnia wieku wyniosła 41,3 lat dla respondentów z Aleksandrowa Łódzkiego i 43,1 lat dla brzezińian. Najliczniej reprezentowane były grupy wiekowe 35–54 lata (40,3%), najmniej liczne były grupy powyżej 55. roku życia (23,1%).

Zarówno ankietowani z Aleksandrowa, jak i z Brzezin byli wykształceni lepiej niż statystycznie mieszkańcy tych miast. Potwierdza to zasadę, iż osoby lepiej wykształcone chętniej biorą udział w badaniach społecznych i chętniej wypełniają ankiety.

Respondenci z Aleksandrowa Łódzkiego byli nieco lepiej wykształceni od ankietowanych z Brzezin (tab. 2). Odnotowano wyższe udziały osób z najwyższymi poziomami wykształcenia i niższe ankietowanych najgorzej wykształ-

conych mieszkańców Aleksandrowa w stosunku do osób badanych z Brzezin. Wśród respondentów z Aleksandrowa Łódzkiego nieznacznie lepiej wykształcone były kobiety – 27,4% wykształcenie wyższe (magisterskie i zawodowe), 36,3% wykształcenie średnie, dla mężczyzn wartości te wyniosły odpowiednio 21,6 i 43,3%. Dla ankietowanych brzezinian zaobserwowano podobną sytuację – lepiej wykształcone były kobiety – 28,1% z wyższym wykształceniem, przy 16,6% mężczyzn z najwyższym poziomem wykształcenia. Wyższe kwalifikacje mieli ludzie młodzi zarówno w Aleksandrowie, jak i w Brzezinach. Ponad 94% osób z Aleksandrowa i 88% z Brzezin z wykształceniem wyższym miało mniej niż 55 lat. W grupie z wykształceniem podstawowym ponad $\frac{2}{3}$ respondentów z Aleksandrowa i $\frac{1}{4}$ brzezinian stanowili respondenci powyżej 55. roku życia.

Ankietowani odznaczali się wyższym poziomem wykształcenia od swoich rodziców. Zdecydowana większość z nich miała wykształcenie średnie, zasadnicze zawodowe bądź podstawowe. Podobnie jak w przypadku respondentów z Aleksandrowa ich rodzice zdobyli wyższe kwalifikacje od rodziców osób badanych z Brzezin (tab. 3).

Istotną zmienną niezależną wydaje się także miejsce zamieszkania respondentów do 14. roku życia. Przyjęto następujące kategorie: miasto wojewódzkie, miasto powiatowe, inne miasto, wieś. Cecha ta także różnicuje analizowaną grupę respondentów. Prawie $\frac{2}{3}$ respondentów z Aleksandrowa Łódzkiego dzieciństwo spędziło w mieście powiatowym bądź innym mieście. W przypadku ankietowanych brzezinian to miasto powiatowe (44,4%) i wieś (31,0%) było ich miejscem zamieszkania do 14. roku życia.

W badanej grupie blisko 33% ankietowanych nie było czynnych zawodowo (emeryci, renciści i uczniowie). Wyższą aktywność zawodową odnotowano w Brzezinach (66,3%) niż w Aleksandrowie (61,6%). Struktura zawodowa była nieco inna dla ankietowanych z obydwu miast. Największą grupę odpowiadających z Aleksandrowa stanowili robotnicy wykwalifikowani, technicy i pracownicy usług oraz specjaliści. Wśród respondentów z Brzezin niższy był odsetek specjalistów, a wyższy rolników, co jest m. in. wynikiem charakteru miasta rolniczego, jakim są Brzeziny.

Badani mieszkańcy Aleksandrowa i Brzezin określali swoje sympatie polityczne (tab. 4). Tylko $\frac{3}{4}$ respondentów z Aleksandrowa i 40% z Brzezin udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Sympatie polityczne mieszkańców Aleksandrowa rozłożyły się prawie równomiernie. Respondenci z Brzezin w 55% popierali prawicę, w 30% lewicę, 15% było zaś zwolennikami centrum. Różnice w preferencjach politycznych są zapewne wynikiem terminów przeprowadzonych badań (Aleksandrów – 2005 r., Brzeziny – 2004 r.).

Tabela 2

Płeć i wiek respondentów

Płeć	Wiek w latach							
	18–34		35–54		55 i więcej		razem	
	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny
Kobiety	56	47	44	55	34	36	134	138
Mężczyźni	44	38	54	51	22	25	120	114
Razem	100	85	98	106	56	61	254*	252

* Jedna osoba nie podała wieku.

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 3

Wykształcenie respondentów i ich rodziców (w %)

Poziom wykształcenia	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny	Rodzice respondentów z Aleksandrowa Łódzkiego		Rodzice respondentów z Brzezin	
			matki	ojcowie	matki	ojcowie
Wyższe	15,7	15,1	10,6	7,5	6,4	5,2
Wyższe zawodowe i niepełne wyższe	20,0	15,8	4,3	3,1	2,0	0,4
Średnie i niepełne średnie	39,6	37,7	33,3	31,4	31,1	27,4
Zasadnicze zawodowe	15,7	17,8	16,9	21,2	20,2	25,4
Podstawowe	7,8	11,1	26,7	28,2	32,5	33,7
Niepełne podstawowe	1,2	1,6	1,2	0,8	1,6	3,2
Brak odpowiedzi	–	0,9	7,0	7,8	6,0	4,7

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 4

Preferencje polityczne respondentów

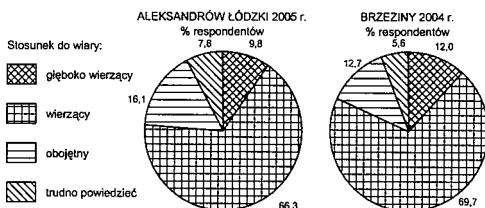
Opcja polityczna	Liczba wskazań		% wskazań	
	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny	Aleksandrów Łódzki	Brzeziny
Prawica	36	55	14,1	21,8
Centrum	36	15	14,1	6,0
Lewica	32	30	12,5	11,9
Żadnej	84	18	33,0	7,1
Brak odpowiedzi	67	134	26,3	53,2
Suma	255	252	100,0	100,0

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych.

Większość respondentów uważało się za osoby przeciętnie sytuowane (blisko $\frac{3}{4}$ ankietowanych z Aleksandrowa i $\frac{1}{3}$ brzezinian). Dobrze sytuowanych było blisko 11% odpowiadających z Aleksandrowa i niecałe 6% z Brzezin. Byli to raczej mężczyźni pracodawcy lub specjaliści, osoby młode i z wyższym wykształceniem. Źle sytuowane były najczęściej osoby powyżej 55. roku życia, z wykształceniem podstawowym lub niepełnym średnim.

4. Religijność

Jak pisze Piwowarski (1977) jedną z ważniejszych cech religijności jest stosunek do wiary. Badania wskazują, że poziom religijności respondentów w obydwu miastach jest podobny. W przypadku aleksandrowian osoby głęboko wierzące i wierzące to ponad 76% badanych, respondenci z Brzezin zaś w 81,7% ocenili w ten sposób swój stosunek do wiary. Obojętny stosunek przejawiało zdecydowanie mniej respondentów z Brzezin (rys. 1).

Rys. 1. Stosunek do wiary respondentów

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych

Z badań przeprowadzonych na przełomie lat 60. i 70. XX w. wynika, że w tym samym okresie parametr religijności zmalał. Trzydzieści lat temu 87% mieszkańców miast zadeklarowało się jako osoby głęboko wierzące lub wierzące (Piwowarski 1977). Jak wykazują sondaże CBOS w minionej dekadzie ponad 80% Polaków twierdziło, iż są osobami wierzącymi lub głęboko wierzącymi. W latach 1999–2000 odsetek głęboko wierzących wynosił 11%, a wierzących 85% (Roguska, Wciórka 2000). Najnowsze badania dowodzą stabilności tego trendu – 97% Polaków to osoby wierzące lub głęboko wierzące (Wciórka 2005).

Porównując wyniki badań należy pamiętać o różnicach w strukturze społeczno-demograficznej badanych populacji – małe miasta vs. kraj. Potwierdzenia dopatrywać się można w analizie struktury odpowiedzi ze względu na płeć i wiek respondentów. Ponad 58% wierzących i głęboko wierzących w Aleksandrowie i 62% w Brzezinach to kobiety, mężczyźni z obu grup respondentów częściej deklarowali obojętność. Osoby wierzące i głęboko wierzące z badań w Aleksandrowie Łódzkim w ponad 76% wychowywały się w małych miastach i na wsi. Miejsca zamieszkania brzezinian do 14. roku życia z grupy osób wierzących i głęboko wierzących związane były w przeważającej większości ze wsią i miastem powiatowym.

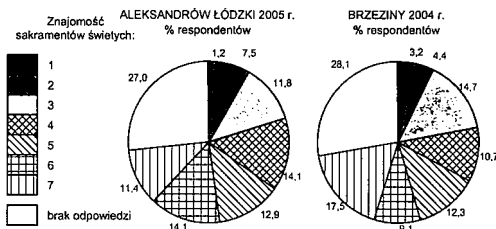
Stosunek do wiary jest uzależniony od wieku respondentów, wraz z wiekiem rośnie liczba wierzących i głęboko wierzących. Udział osób powyżej 55. roku przejawiających taki stosunek do wiary wyniósł w Brzezinach ponad 90%, a w Aleksandrowie 82%. Biorąc pod uwagę sympatie polityczne, osoby wierzące i głęboko wierzące w Brzezinach w 91% sympatyzowały z prawicą. Ponieważ preferencje mieszkańców Aleksandrowa były rozłożone dosyć równomiernie, to w grupie osób deklarujących się jako wierzące i głęboko wierzące znaleźli się zarówno zwolennicy prawicy, centrum, jak i lewicy. W Brzezinach były to osoby z wykształceniem najniższym (86,5% respondentów miało wykształcenie niepełne podstawowe, podstawowe, niepełne średnie i zawodowe) lub średnim (81%). Osoby wierzące w Aleksandrowie odznaczały się podobną strukturą wykształcenia (odpowiednio 79,4 i 79,2%). Wierzący i głęboko wierzący w zdecydowanej większości ocenili, iż są źle i przeciętnie sytuowani (80–90% respondentów z Brzezin i Aleksandrowa Łódzkiego).

W badanej zbiorowości respondentów z Aleksandrowa i Brzezin najsilniejsze związki pojawiły się między deklarowanym stosunkiem do wiary a tradycjami rodzinnymi. Osoby głęboko wierzące pochodziły z domów, w których wiara była bardzo ważna i stanowiła element życia codziennego (72% z Aleksandrowa i 80% z Brzezin). Przy tym 61% z tych ankietowanych z Aleksandrowa i 84% z Brzezin wskazało właśnie na tradycję wyniesioną z domu jako na źródło swojego stosunku do wiary. Jednocześnie prawie 56% wszystkich respondentów pochodzących z domów, w których nie było religii, zadeklarowało się jako osoby obojętne w stosunku do wiary. „Obojętni” zarówno z Aleksandrowa, jak i z Brzezin swój stosunek do wiary „zawdzięczali” osobistym doświadczeniom i przemyśleniom.

Niespełna 30% respondentów z Aleksandrowa i blisko 28% z Brzezin twierdziło, że ich stosunek do wiary w ciągu minionych 10–15 lat uległ zmianie. Brzeżnianie z tej grupy w 45% stali się osobami głębiej wierzącymi, pozostała część mniej wierzącymi. W przypadku badanych z Aleksandrowa mniej niż połowa z nich określiła jaka była to zmiana. Odmienne od brzeżnian mieszkańcy Aleksandrowa określili się jako mniej wierzący. Przemiana ta zaszła głównie pod wpływem własnych doświadczeń i przemyśleń. Na zaledwie 17% brzeżnian i blisko 24% aleksandrowian wpływ miały osoby duchowne. Ankieterzy w większości przypadków podkreślali, że zachowanie osób duchownych powodowało odejście od wiary.

Respondenci zostali poproszeni także o ocenę zmian religijności w kraju. Ich opinie wyraźnie kontrastują z tym, co powiedzieli o sobie. Tylko 18% ankieterów z Aleksandrowa i 16,4% z Brzezin uważało, że stosunek Polaków do wiary nie uległ zmianie, 46,7% zaś (Aleksandrow) i 54,1% (Brzeżyny) twierdziło, że religijność jest dzisiaj mniejsza niż była kiedyś.

Mieszkańcy Aleksandrowa Łódzkiego i Brzezin zostali również poproszeni o odpowiedź na pytanie z zakresu wiedzy religijnej, dotyczące znajomości sakramentów świętych. Poprawnie potrafiło je wyliczyć niewiele ponad 11% ankieterów z Aleksandrowa i 17% z Brzezin (rys. 2). Respondenci najczęściej zapominali o sakramencie pokuty (Aleksandrow Łódzki) oraz pokuty i kapłaństwa (Brzeżyny).

Rys. 2. Znajomość sakramentów świętych przez respondentów

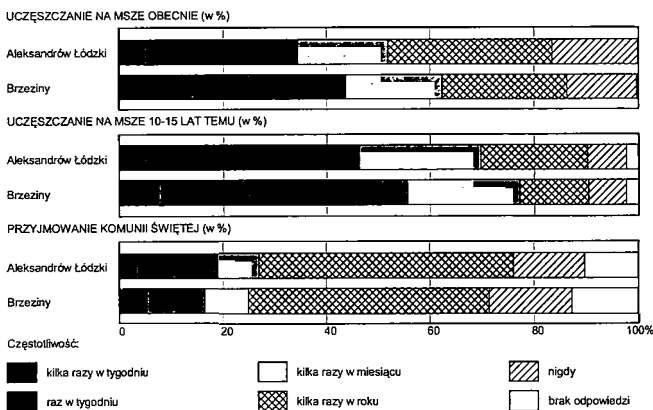
Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych

Znajomość nazwiska proboszcza swojej parafii była różnicowana – od niespełna 52% ankieterów aleksandrowian do blisko 62% mieszkańców Brzezin. Znały ją głównie osoby często biorące udział w mszach świętych (od kilku razy w tygodniu do kilku razy w miesiącu; 60,4% – Aleksandrów Łódzki, 80,5% – Brzeżyny) i głęboko wierzące (87,9% – Aleksandrow, 93,8% – Brzeżyny). Częściej były to kobiety i ludzie poniżej 55. roku życia zarówno w Aleksandrowie, jak i w Brzeżinach. Nazwisko proboszcza znało także ponad 56% zwolenników prawicy wśród brzeżnian. Respondenci z Aleksandrowa,

którzy znają nazwisko swojego proboszcza, w większości deklaruwali, że nie sympatyzują z żadną opcją polityczną. Wśród badanych osób lepszą znajomością nazwiska proboszcza okazali się ankietowani, którzy dzieciństwo spędzili na wsi i w mieście powiatowym (Brzeziny) oraz w małych miastach (Aleksandrów Łódzki). Znajomość z osobami duchowymi poza spotkaniem w kościele utrzymywało niewielu respondentów – co szósty aleksandrowianin; i 20% badanych z Brzezin. Okazało się, że parafianie z analizowanych małych miast poza wydarzeniami kościelnymi nie utrzymują kontaktów z duchowymi.

Kluczowym parametrem religijności są praktyki religijne. W ankiecie zapytano respondentów o tzw. praktyki obowiązkowe – udział w mszach świętych, przystąpienie do komunii oraz praktyki nadobowiązkowe – czytanie prasy kościelnej, a także udział w wydarzeniach kościelnych poza mszami.

Wyniki badań wykazały, że respondenci z Aleksandrowa i Brzezin w podobny sposób dopełniali praktyki obowiązkowe (rys. 3). Do niewypełniania obowiązkowych praktyk przynależało przeciętnie nieco ponad 13% aleksandrowian i 15% brzezinian. W mszach nie uczestniczyło 16,4% (Aleksandrów) i 13,5% (Brzeziny) ankietowanych, a do komunii nie przystępowało 13,7% (Aleksandrów) i 15,9% (Brzeziny) osób. Najwięcej osób z Aleksandrowa ze swoich obowiązków wywiązywało się tylko kilka razy w roku (ponad 1/3). Brzezinianie częściej praktykowali – ponad 36% osób uczęszczało na msze święte raz w tygodniu (29,8% osób w Aleksandrowie), a do komunii świętej kilka razy w roku przystępowało 46,4% badanych (49,0% respondentów z Aleksandrowa).

Rys. 3. Uczestnictwo w praktykach religijnych respondentów

W stosunku do aktywności respondentów przed 10-15 lat dzisiejsze praktyki religijne są dużo rzadsze. Wzrosła liczba osób, które nie chodzą na msze nigdy oraz uczestniczą w nabożeństwach kilka razy w roku, a spadła tych, którzy chodzą na nie raz w tygodniu lub kilka razy w miesiącu.

Co ciekawe, wyniki te różnią się od ustaleń ogólnopolskich badań CBOS prowadzonych w latach 1998-2005. Najnowsze badania (marzec 2005 r.) wskazują, że odsetek respondentów uczęszczających na msze kilka razy w tygodniu wynosi 7%, raz w tygodniu 51%, kilka razy w miesiącu 16%, kilka razy w roku 18%, nigdy 9%. Wcześniejsze badania wykazały duże przestrzenne zróżnicowanie zachowań religijnych. Najczęściej praktykowali mieszkańcy małopolskiego i podkarpackiego (w tych województwach mieszkańcy wsi stanowili największy odsetek), najrzadziej zachodniopomorskiego i łódzkiego (Wciórka 2001).

Respondentów zapytano także o wypełnianie praktyk nadobowiązkowych dotyczących czytania prasy kościelnej oraz uczestnictwa w wydarzeniach kościelnych poza mszami. Analiza wypowiedzi wykazała, że zaangażowanie wiernych w tego rodzaju aktywność ocenić trzeba jako niskie. Około 70% badanych (zarówno w Aleksandrowie, jak i w Brzezinach) nie czytało prasy. Często robiło to od 4% (Brzeziny) do 3% (Aleksandrów) badanych. Najczęściej czytany tytułami są: „Niedziela”, „Nasz Dziennik” i „Rycerz Niepokalanej”.

Mieszkańcy Aleksandrowa rzadziej niż brzezinianie biorą udział w wydarzeniach kościelnych niebędących niedzielnymi mszami. Blisko 72% ankietowanych mieszkańców Aleksandrowa (67% w przypadku Brzezin) uchyla się od takiej aktywności. Wśród praktyk nadobowiązkowych wymieniono najczęściej śluby, komunie, pogrzeby i chrzty. W każdym z rodzajów praktyk religijnych pojawiają się prawidłowości wskazane wcześniej przy omawianiu stopnia religijności respondentów. Można zatem stwierdzić, że bardziej aktywne są kobiety. Mężczyźni częściej pojawiają się w grupie niebiorących udziału w mszach i nigdy nieprzyjmujących komunii. Podobnie jest z osobami oceniającymi wysoko swój status materialny. Co ciekawe, nie można odnaleźć związku między praktykami religijnymi a wykształceniem respondentów.

Zmienną zdecydowanie determinującą zachowania religijne jest natomiast dom rodzinny badanych. Około 61% (Aleksandrów) i 84% (Brzeziny) z przystępujących do komunii kilka razy w tygodniu miało dom, w którym religia była bardzo ważna.

Mniejsze znaczenie ma to, gdzie respondent spędził dzieciństwo, choć w grupie aktywnych częściej pojawiają się osoby do 14. roku życia mieszkające w małych miastach (Aleksandrów) lub na wsi i w mieście powiatowym (Brzeziny). Drugą zmienną determinującą jakość praktyk religijnych oraz stosunek do wiary jest sympatia polityczna. Przekonania prawicowe (szczególnie wśród respondentów z Brzezin) idą w parze z większą aktywnością

religijną i deklaracją głębokiej wiary. Możliwe, że tego typu postawy są odziedziczone jeszcze po minionej epoce. Podobne prawidłowości zauważył bowiem Baniak (1990) w połowie lat 80. Przeprowadził on badania ankietowe na grupie mieszkańców Kalisza. Okazało się wtedy, że przynależność partyjna wpływała na zachowania religijne. Najmniej religijni byli wówczas członkowie PZPR, ZSL, SD, a najbardziej, co dzisiaj nie dziwi, członkowie PAX-u i ChSS, czyli z definicji organizacji katolickich. Osoby, które zadeklarowały głęboką wiarę i częste praktyki religijne związane były z KIK¹. Bezpośrednie i szczegółowe porównanie danych jest trudne ze względu na zmiany polityczne, które zaszły w Polsce, a także ze względów metodologicznych.

5. Kościół w życiu lokalnych społeczności

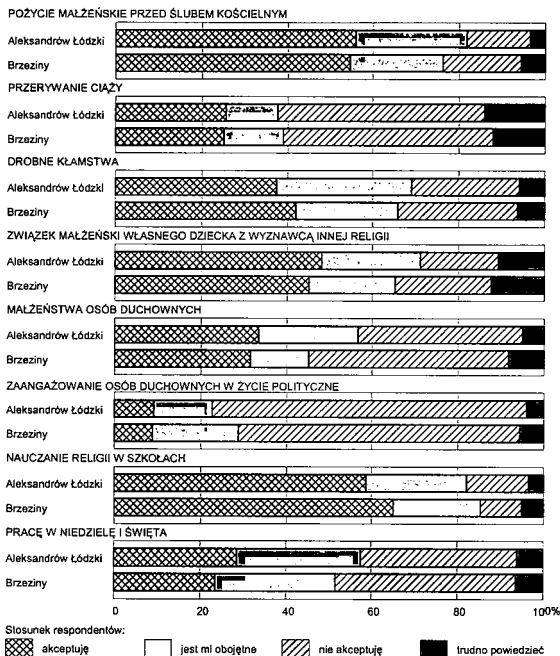
Respondentom przedstawiono różne sytuacje prosząc o ustosunkowanie się do nich. Z punktu widzenia Kościoła moralna waloryzacja wymienionych zachowań jest jednoznaczna. Kościół katolicki akceptuje np. nauczanie religii w szkołach, a odrzuca pożycie małżeńskie przed ślubem kościelnym, przerywanie ciąży, drobne kłamstwa, małżeństwa osób duchownych, pracę w niedziele i święta. Odpowiedzi respondentów odbiegają od tych wzorców (rys. 4). Ponad połowa badanych dopuszcza pożycie małżeńskie przed ślubem kościelnym, jeżeli do tej grupy dodać obojętnych, to odsetek wzrasta prawie do 74–76%. Małżeństwa osób duchownych, związku małżeńskiego z wyznawcą innej religii oraz pracy w niedziele i święta nie akceptuje więcej brzezinian niż respondentów z Aleksandrowa Łódzkiego, ale drobne kłamstwa są dopuszczalne nieco częściej przez respondentów z Brzezin niż z Aleksandrowa. Co ciekawe, aż 56,7% aleksandrowian i 45,2% brzezinian akceptowało bądź było obojętnych wobec małżeństwa osób duchownych. Jednocześnie tylko 14,5% (Aleksandrow) i 9,6% (Brzeziny) ankietowanych nie zgadzało się na nauczanie religii w szkołach.

Charakterystyka akceptujących lub nie daną sytuację nie jest wyraźnie zróżnicowana ze względu na ich miejsce zamieszkania. Można jednak zauważyć, że odpowiedzi aleksandrowian w stosunku do brzezinian odznaczały się nieco mniejszym poziomem konserwatyzmu przy ocenie niektórych sytuacji, co może potwierdzać wyższy stopień sekularyzacji, a być skutkiem większego wpływu wielkomiejskiego stylu życia widocznego w całej aglomeracji.

Mówiąc o znaczeniu Kościoła w życiu społeczności lokalnej nie wolno zapomnieć o poczuciu więzi z parafią. W przeprowadzonych badaniach

¹ PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, ZSL – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, SD – Stronnictwo Demokratyczne, ChSS – Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, KIK – Klub Inteligencji Katolickiej.

wskaźnikiem związku z parafią była opinia na jej temat. Respondenci, którzy udzielili odpowiedzi na to pytanie (70,9% aleksandrowian i 66,3% brzezinian) najczęściej wymieniali jej pozytywne wyróżniki w postaci budynku kościoła lub pracy duchownych (Aleksandrów – 23%, Brzeziny – 50%). Ponad połowa badanych stwierdziła, że ich parafii nic nie wyróżnia.

Rys. 4. Stosunek respondentów do określonych sytuacji

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych

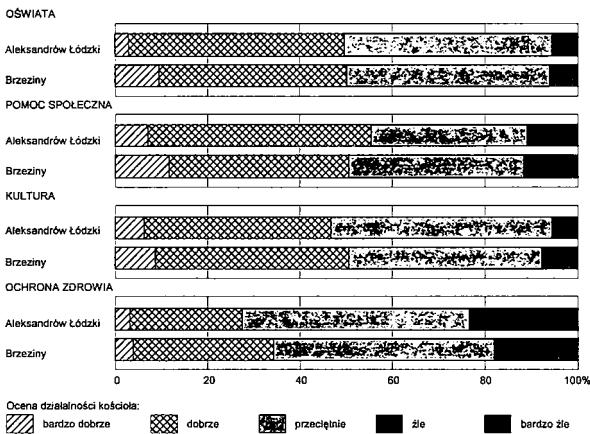
Ocena społecznej roli Kościoła wypadła dobrze. Na tle innych instytucji życia publicznego i politycznego Kościół rzymskokatolicki widziany jest ciągle jako instytucja ciesząca się dużym autorytetem. Blisko 41% respondentów z Aleksandrowa i 38% brzezinian darzy zaufaniem społecznym Kościoła. Następną instytucją godną zaufania według respondentów jest wojsko. Warto zwrócić uwagę na niezwykle niskie „notowania” pozostałych organizacji. Jedynie samorząd terytorialny cieszy się blisko 13% zaufaniem mieszkańców

Brzezin i 15% badanych z Aleksandrowa. Zaufanie do wybranych instytucji życia publicznego-politycznego wykazuje silny związek z sympatiami politycznymi respondentów z Brzezin. Blisko 61% zwolenników prawicy darzy zaufaniem Kościoła. Przypisywanie wysokich ocen Kościołowi i wojsku można znaleźć w kolejnych odpowiedziach. Działalność tych instytucji oceniana była przez większość respondentów jako bardzo dobra lub dobra. Nieco mniej korzystnie wypadła ocena działalności administracji kościelnej, szczególnie w Aleksandrowie. Blisko 46% respondentów oceniło ją pozytywnie, przeciwie zaś 42%. Połowa brzezinian przypisała ocenę dobrą i bardzo dobrą administracji, a negatywnie oceniło ją niewiele ponad 17%.

W pytaniach szczegółowych o dziedziny działalności Kościoła i ich jakość ponownie pojawiają się przychylnie opinie. Większość badanych oceniła zaangażowanie Kościoła w oświatę, pomoc społeczną, kulturę i ochronę zdrowia bardzo dobrze i dobrze (rys. 5).

Badani mieszkańcy Aleksandrowa i Brzezin wskazywali także najistotniejsze zadania, które stoją przed Kościołem w ich miastach (tab. 5). Ich zdaniem Kościół powinien zwiększyć wysiłki w dziedzinach takich, jak opieka społeczna, zapobieganie przestępczości i walka z patologiami społecznymi. Respondenci najbardziej usatysfakcjonowani byli działalnością Kościoła w kulturze, nauce i sztuce, najmniej w polityce.

Mieszkańcy Aleksandrowa i Brzezin dostrzegają wyraźne zmiany między sytuacją Kościoła teraz a przed rokiem 1989 (rys. 6).

Rys. 5. Ocena działalności Kościoła rzymskokatolickiego przez respondentów

Tabela 5

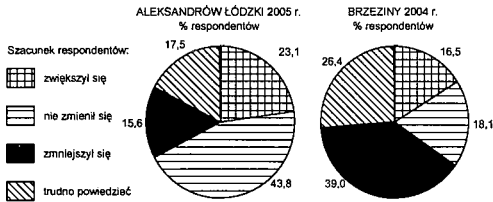
Dziedziny, na które Kościół powinien mieć wpływ według respondentów

Sfery działalności Kościoła	Zdecydowanie większy		Większy		Taki jak obecnie		Mniejszy		Zdecydowanie mniejszy	
	A*	B**	A*	B**	A*	B**	A*	B**	A*	B**
Pomoc i opieka społeczna, dobroczynność	23,5	29,6	52,6	49,4	21,1	19,0	1,6	1,2	1,2	0,8
Wychowanie dzieci i młodzieży	10,4	22,3	44,8	36,4	34,0	34,3	9,2	3,7	1,6	3,3
Moralność, obyczajowość, wychowanie społeczeństwa	11,3	19,6	43,5	31,4	32,7	41,2	10,1	4,1	2,4	3,7
Sprawy wiary, religii, głoszenie Słowa Bożego – działalność duszpasterska i ewangelizacyjna	6,4	17,1	36,1	26,4	50,2	53,7	5,6	2,0	1,7	0,8
Życie rodzinne	5,2	9,8	25,7	28,2	46,2	55,5	18,5	4,9	4,4	1,6
Szkolnictwo, edukacja	5,2	9,3	27,8	26,6	50,0	41,9	15,7	15,3	1,3	6,9
Nauka, kultura, sztuka	4,9	10,7	32,5	39,3	54,5	47,1	6,1	2,1	2,0	0,8
Walka z patologiami społecznymi: alkoholizmem, narkomania	29,6	34,3	54,5	54,8	13,5	10,1	1,6	0,0	0,8	0,8
Zapobieganie przestępczości	21,7	24,7	53,0	56,7	20,9	18,2	2,0	0,0	2,4	0,4
Polityka	2,4	3,7	7,5	4,9	23,4	25,2	28,2	21,9	38,5	44,3

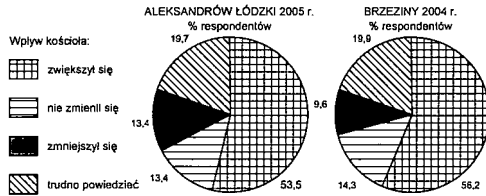
* Aleksandrów Łódzki; ** Brzeziny.

Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych.

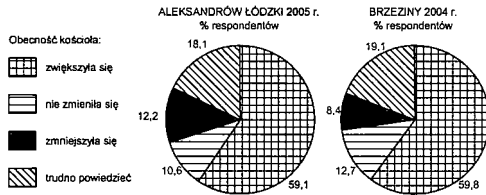
Szacunek dla Kościoła

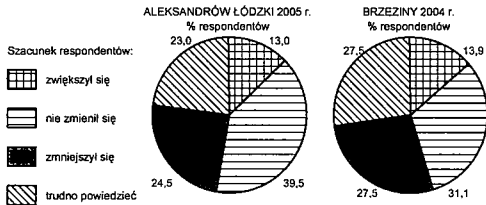
Wpływ Kościoła na politykę państwa

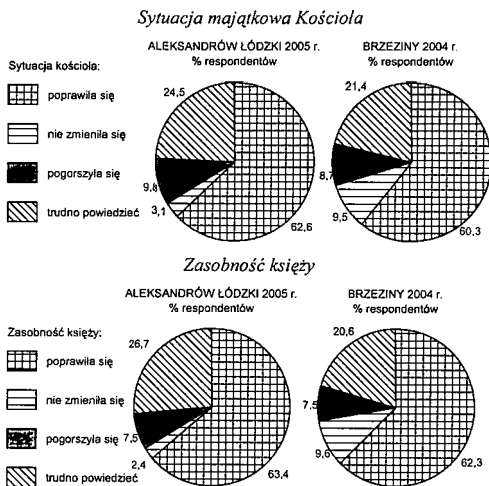

Obecność Kościoła w życiu publicznym

Szacunek, jakim parafianie darzą swoich proboszczów i wikariuszy

Rys. 6. Zmiana roli Kościoła po 1989 r. w opiniach respondentów

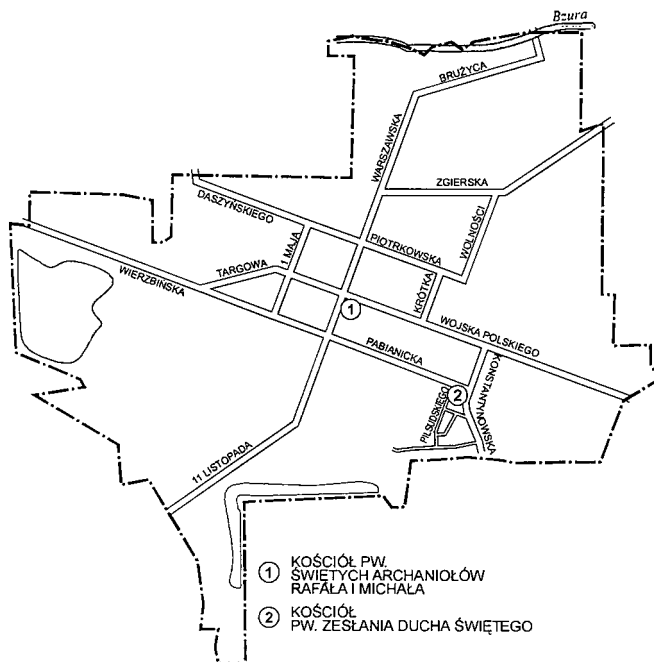
Źródło: oprac. własne na podstawie badań ankietowych

Zarówno szacunek dla Kościoła, jak i dla jego przedstawicieli, proboszczów i wikariuszy, zdaniem blisko, odpowiednio, 16 i 25% aleksandrowian zmniejszył się. Podobnie brzezińianie są zdania, iż szacunek dla Kościoła (39%) i duchownych (27,5%) zmniejszył się. Jednocześnie ankietowani uważali, że wpływy Kościoła na politykę państwa i jego obecność w życiu politycznym zwiększyły się. Idzie to, w ocenie badanych, w parze ze wzrostem zasobności księży i samego Kościoła. Wcześniejsze analizy wskazują na brak akceptacji takiej sytuacji (zaangażowania politycznego Kościoła i osób duchownych).

6. Przestrzeń religijna a proces sekularyzacji

Badania surveyowe prowadzone były w dwóch miastach, które wchodziły w skład dekanatów aleksandrowskiego i brzezińskiego. Na terenie miasta Aleksandrow Łódzki wydzielone są dwie parafie rzymskokatolickie: parafia pw. Świętych Archaniołów Rafała i Michała (ul. Wojska Polskiego 3) i parafia

pw. Zesłania Ducha Świętego (ul. Piłsudskiego 1) – rys. 7. Budynki kościołów różnią się znacznie wyglądem i architekturą, co związane jest z okresem ich powstania. Kościół pw. Świętych Archaniołów Rafała i Michała wzniesiono w latach 1816–1818, w stylu klasycystycznym. Był on wielokrotnie przebudowywany. W latach 1922–1926 kościół powiększono i poddano gruntownemu remontowi, a następnie w latach 1933–1935 w miejsce małej wieży wzniesiono dwie wieże o stylu neobarokowym, o wysokości 20 m każda.

Rys. 7. Rozmieszczenie kościołów w Aleksandrowie Łódzkim

Źródło: oprac. własne

Następna większa rozbudowa, która odbyła się w latach 80. ubiegłego wieku, polegała na dobudowaniu nowego kościoła do istniejącego od strony południowej. W świątyni nie naruszono starego stylu i zachowano dawny jej wystrój.

Matki Bożej Różańcowej, przypominająca architekturą kaplicę Zygmuntowską na Wawelu. Natomiast od strony północnej dobudowano w 1619 r. kaplicę Świętego Krzyża. Obecnie jest to kościół orientowany, murowany, jednonawowy z węższym i niższym prezbiterium. Świątynia była wielokrotnie przerebiana i odnawiana, ale zachowała w sobie harmonijne połączenie gotyku, renesansu i baroku. W Brzezinach oprócz kościoła parafialnego są jeszcze trzy kościoły. Obecny kościół i klasztor oo. Reformatorów (ul. Reformacka 1) ufundowany został w 1700 r. przez Adama i Teofila Lasockich. Pierwotnie na tym samym miejscu stał klasztor i kościół drewniany. Kościół oo. Reformatorów pw. Świętego Franciszka z Asyżu zachował barokowy charakter. Następną świątynią jest murowany kościół Sióstr bernardynek pw. Zesłania Ducha Świętego (ul. Kościuszki 1/3) ufundowany w 1737 r. przez Józefa Lasockiego. Wnętrze kościoła zachowało swój barokowy wystrój. W mieście jest jeszcze drewniany kościół pw. św. Anny (ul. Świętej Anny 43).

Najważniejszym punktem przestrzeni religijnej jest kościół, w którym uczestniczy się w mszach. Bardzo ciekawe były opinie respondentów na temat budynku kościoła. Zdaniem 42,5% ankietowanych z Aleksandrowa i 45,9% brzezinian budynek kościoła lub jego wnętrze może wpłynąć na stosunek do parafii. Badani mieli także sprecyzowaną wizję tego budynku. Dla ankietowanych kościół powinien być duży i przestronny, o tradycyjnej architekturze, skromnie zdobiony i położony w centralnym miejscu parafii.

Co do liczby kościołów w Aleksandrowie i Brzezinach respondenci mieli dość określone opinie. Tylko 5,1% ankietowanych z Aleksandrowa i 3,6% z Brzezin uważało, że jest ich za mało. Były to najczęściej osoby z najstarszej grupy wiekowej, sympatycy prawicy i osoby głęboko wierzące.

Wydaje się, że respondenci wyraźnie oddzielają miejsce *sacrum* od *profanum*. Dotyczy to zarówno samego budynku, jak i jego otoczenia. Wśród badanych 64,4% (Aleksandrów) i 65,1% (Brzeziny) nie podobało się umieszczanie reklam na fasadzie Kościoła Mariackiego w Krakowie. Akceptowało taką sytuację zaledwie ok. 8%. Ponad połowa odpowiadających była przekonana, że strefy wokół kościołów powinny być traktowane w szczególny sposób i powinny obowiązywać tam zakaz otwierania sklepów określonych branż.

7. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wykazały zróżnicowanie poziomu religijności, a także znaczenia Kościoła wśród mieszkańców Aleksandrowa Łódzkiego i Brzezin. Respondenci z Brzezin częściej deklarowali się jako osoby wierzące i głęboko wierzące oraz, według ich własnej opinii, stali się osobami bardziej wierzącymi w stosunku do okresu sprzed 10–15 lat. Aleksandrowianie

w większym stopniu określali swój stosunek do wiary jako obojętny, a także stali się mniej wierzący. Mieszkańcy Aleksandrowa mieli mniej wiedzy religijnej i nieco rzadziej dopełniali praktyk obowiązkowych. Ocena moralna określonych sytuacji życiowych wskazuje także na większą liberalność ankietowanych z Aleksandrowa niż z Brzezin. Może to świadczyć o zróżnicowanej sekularyzacji religijności badanych mieszkańców małych miast. Zapewne jest to wynik wpływu Łodzi na obszary aglomeracji, w tym przypadku jest on większy w przypadku Aleksandrowa. Ponadto na poziom religijności i znaczenie Kościoła wśród mieszkańców ma wpływ odmienny charakter obydwu miejscowości, z których Brzeziny mają bardziej rolniczy charakter, a jednocześnie zdecydowanie silniejszą tradycję własnej tożsamości.

LITERATURA

- Baniak J., 1990, *Wpływ przynależności politycznej na religijność katolików miejskich. Na przykładzie Kalisza*, [w:] W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, (red.), *Religijność polska w świetle badań socjologicznych*, Pallotinum, Warszawa.
- Giddens A., 2004, *Socjologia*, PWN, Warszawa.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2001, *Agglomeracja Łódzka*, [w:] S. Liszewski, (red.), *Funkcja regionalna Łodzi i jej rola w kształtowaniu województwa. Zarys monografii województwa łódzkiego*, Wyd. ŁTN, Łódź.
- Jałowicki B., Szczepański M. S., 2002, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wyd. Scholar, Warszawa.
- Kitto H. D. F., 2001, *The Polis*, [w:] R. T. LeGates, F. Stout, (eds), *The City Reader*, Routledge, London.
- Marshall G., 2005, *Słownik socjologii i nauk politycznych*, PWN, Warszawa.
- Pirenne H., 2001, *City Origin*, [w:] R. T. LeGates, F. Stout, (eds), *The City Reader*, Routledge, London.
- Piwowarski W., 1977, *Religijność miejska w regionie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*, Biblioteka „Wieżi”, Warszawa.
- Roguska B., Wciórka B., 2000, *Religijność i stosunek do kościoła*, [w:] M. Skrzyszewski, K. Zagórski, (red.), *Nowa rzeczywistość. Oceny i opinie 1989–1999*, Dialog, Warszawa.
- Tobolczyk M., 2000, *Narodziny architektury*, PWN, Warszawa.
- Wciórka B., opr., 2001, *Religijność Polaków na przełomie wieków. Komunikat z badań BS/53/2001*, CBOS, Warszawa.
- Wciórka B., (opr.), 2005, *Co łączy Polaków z parafią. Komunikat z badań BS/49/2005*, CBOS, Warszawa.

CHURCH IN THE LITTLE TOWN. BRZEZINY AND ALEKSANDRÓW ŁÓDZKI CASES

The paper discusses the problem of relations between religion and city space. As authors presumed it depends on the level of secularization, expressed by religiosity, the Catholic Church position in the local community and community members' attitude towards religion space. The more advanced secularization the less 'religious' interpretation of sacrum space in town. The process of secularization depends, however on the type of community.

The hypotheses mentioned above were verified empirically. Authors conducted survey researches in two cities, i.e. Aleksandrów Łódzki and Brzeziny. Aleksandrów is a part of Łódź agglomeration, Brzeziny is situated approximately 25 km away from Łódź.

As researches proved, interpretations of the sacred space various in the towns. The role of Church in local community and the level of religiosity are less significant in Aleksandrów. It may be caused by the influence of Łódź and adaptation of city style of life. Brzeziny is still under the influence of its rural neighborhoods, preserving traditional values.

dr Anna Janiszewska

dr Ewa Klima

Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego UŁ